

Pécsi Tudományegyetem Művészeti Kar

Doktori Iskola

Arnóth Zoltán

A klarinét hangja a zenekarban

DLA értekezés tézisei

Témavezető: Prof. doc. Drahos Béla

hab. egyetemi tanár

2017

A kutatás tárgya

A disszertáció a klarinét hangzási képességeit és lehetőségeit tárgyalja zenekari közegben. A téma megközelítése többféle lehetőséget is kínált. /Például a német és a francia klarinétok hangzási képességei és lehetőségei a zenekarban, a klarinét hangja populáris műfajokban, stb./ Jómagam a szimfonikus zenekari közegben kutattam.

A kutatás módszere

Szükségnek tartottam a klarinét zenekarba kerüléséről, majd további útjáról napjainkig egy nagyobb történeti egységgel bevezetni a dolgozatot. A fejezet a klarinét, a zenekar, a zeneszerzés, a hangszeripar, az oktatás fejlődésének kölcsönhatásait kutatja. A módszeremet a továbbiakban a klarinétra nagyon jellemző két aspektus szerint alakítottam. Az első nézőpontban a klarinét különböző regisztereinek egyéni karaktereit vizsgálom. A második nézőpontban a különböző hangolású klarinétok egyedi hangzásának jellegzetességeit fejtem ki. A bibliográfiában szereplő szakirodalom mellett forrásanyagként használtam partitúrákat és zenekari szólamokat. /A zenei idézetek saját szerkesztés útján kerültek a dolgozatba./

A kutatás következtetései fejezetenként

A zenekari klarinétozás története

A szimpla nádas hangszerek három évszázaddal ezelőtt kerültek be az európai műzenébe. Az új hangszer kezdettől fogva megmozgatta azt a széles körű apparátust, mely jellemző minden hangszer létezésében. A zeneszerzők igyekeztek a klarinétot a legsokoldalúbban kihasználni, a hangszeripar napjainkig folyamatosan fejleszt, kialakultak a klarinéttal foglalkozó elméleti és gyakorlati iskolák, meghatározó művészegyéniségek nevelődtek, elindult a különböző klarinétra írt művek kottáinak kiadása.

Szabolcsi Bence szerint a zenekar az énekkart veszi mintául. Eszerint a barokk zenekar három fáfűvós hangszere mellé /fuvola, oboa, fagott/ szükséges volt egy negyedik hangszer, hogy a négy különböző hangfajnak megfelelő hangszerkórus elérje az énekkar hangzásának tökéletességét.

A chalumeau és a klarinét közös tulajdonságaik ellenére hangzásbeli és játékstílus tekintetében különböztek egymástól. A 18. század közepéig egymás mellett léteztek, majd a

chalupeau hangj és technikai korlátai miatt fokozatosan kilépett a műzenéből, visszatért népzenei szerepkörébe.

A chalupeau-k zenekari használatában mindeneelőtt a jól árnyalható hangja, az emberi hanggal való rokonsága volt a legmeghatározóbb. A dúsan hangszerelt oratórikus művekben és az operákban tűntek fel legtöbbször. A misékben, oratóriumokban a legbensőségebb áriákban, az operákban a pasztorális jelenetekben kísérő hangszerként szerepeltek.

A klarinét – hasonlóan a chalupeau-hoz – szimpla náddal működött, a hangszertest alsó részén kiszélesedő tölcseért alakították ki. A zenekari klarinét szólamokat úgy írták, hogy ha nem állt rendelkezésre klarinét, akkor a szólamot trombitán is el lehetett játszani. A trombita később teljesen feladta korábbi clarino játékát, dallamvivő szerepét, ettől kezdve csak hangsúlyt és erőt adott a zenekar hangzásának, a klarinét játékában új dimenziók nyíltak. Az éles hangú, magas D- és C-klarinét helyett mélyebb klarinétokban találták meg a kor ízlésének megfelelő hangzást a zenekar számára. A legmegfelelőbb hangzást már akkor is az A és B hangolású klarinétok nyújtották.

A mannheimi zenekarban a klarinétot már nem trombita szerepben akarták többé használni, hanem lírikus, éneklő hangszerként, gyakran az oboa alternatívájaként. A klarinétokat párban használták, mint éneklő hangszereket. A virtuóz részek háttérbe szorultak, az alsó fekvés hangjait egyre szívesebben használták önálló kíséretként akkordfelbontásokkal.

A 18. század közepétől kijelölt irányt a klarinét zenekari alkalmazásában a mannheimiek vitathatatlan érdemei mellett a három nagy bécsi klasszikus szerző, Haydn, Mozart és Beethoven teljesítette ki. Meghatározva a későbbi időkre is a klarinét zenekarban betöltött szerepét. Wolfgang Amadeus Mozart volt az, aki a klarinétot a szimfonikus zenekarban igazi szólista rangra emelte.

A romantika korában a hatalmasra duzzadó zenekarok hangerejéhez, hangszínlehetőségeihez, egyre bonyolultabb technikai elvárásaihoz a klarinéton is elengedhetetlen újításokat kellett végrehajtani. Olyan klarinétot kellett létrehozni, amely a nagy dinamikai készletével akár a teljes zenekarral képes versenyre kelni, amely minden fekvésében biztonságosan tökéletes tisztasággal szól, és amely olyan mozgékonyssággal bír, hogy minden technikai feladatot meg lehet vele oldani. A mechanika, az intonáció, a hangminőség mélyreható változtatásaival a rigai születésű Ivan Müllernek voltak a legnagyobb érdemei. Müller tizenhárom billentyűs klarinétot épített.

A 19. század második felétől a klarinét szerepe tovább nőtt a zenekarokban. Egyre gyakrabban használtak nagy összeállítású klarinét szólamot a zeneszerzők. A hangerő tekintetében a leghalkabb hangzástól – a nagy tömeg miatt – a legáthatóbb f-ig gazdálkodhattak. A sokféle hangolású klarinétok rengeteg hangszín árnyalat megfogalmazására adtak lehetőséget. A már említett Esz-klarinét és basszusklarinét mellett Mozart után újra bekerült a basszetskürt a zenekarba.

A 20. század zenekari kultúrájában az ütős hangszerek számának növekedése jellemző, valamint a korábbi zenekari struktúra átrendeződése. Az átrendeződés egyes szólamok megerősítését, vagy elhagyását jelenti. A nyomatékosabb hanghatások elérése érdekében időnként a klarinét szólam belső arányai megváltoznak, a különleges klarinétok jelentősebb szerepet kapnak. A klarinét megszokott hangja a 20. században már nem mindig elégítette ki a zeneszerzőket. Új hangzási lehetőségeket kerestek a hangszeren.

A klarinét hangja

A fizika tudományának értelmében a hangszín szempontjából a felhangok intenzitáseloszlásának a helye a döntő. A felhangok száma és erőssége mellett hangszerakusztikai szempontból a klarinét hangjának karakterét a hengeres furat, a rácsapó, egyszerűnadas rezgékeltés, és a játékos által kijelölt határokon belüli variációk száma határozza meg. A klarinét hangkészletét a szakirodalomban többféleképpen osztják fel hangsávokra. Az egyes regiszterek sajátos hangzási tulajdonságokkal rendelkeznek. A zenekari használatuk során ezek a tulajdonságok különféle módon és helyzetekben érvényesülnek. A klarinét hangjának karakterét nagymértékben befolyásolja a hangszer hangolása. A mély, a normál, és a magas hangolású klarinétok jellegzetes hangjukkal más-más módon gazdagítják és színezik a zenekari hangzást. A különböző hangolású klarinétok akusztikai struktúrája alapvetően megegyezik. A különbséget közöttük a menzúrából adódó felhangszerkezet eltérései jelentik. A klarinét hangjának hangzási lehetőségeit a zenekari irodalomban a zeneszerzők az egyes regiszterek, és a különböző hangolású tulajdonságai szerint használták, és használják napjainkban is.

Az alsó, vagy chalumeau regiszter

Az alsó regiszter, utalva az ősi szimplánadas hangszerre, a chalumeau regiszter nevet kapta. Magában foglalja a klarinét alapskálájának háromnegyedét, nevezetesen az e-től az f'-ig. A regiszter hangjai – különösen az alsó kvint – teltek és sötétek. Lényegében még sötétebbek,

mint a fagott hangjai ebben a magasságban. A hangerő tekintetében olyan különlegességgel bír, mely más fűvös hangszeren teljesen elképzelhetetlen. A halk dinamikai árnyalatok legszélesebb skáláját képes megszólaltatni, akár a „semmiből” indulni, vagy a „semmibe” tűnni. Az ilyen dinamikai árnyalatokban a hangja különösen puha, lágy és meleg. Az erősebb dinamikákban hajlamos a kemény, éles hangzásra.

A chalumeau regiszter hangzási, artikulációs, jellem- és helyzetábrázoló lehetőségeit a szimfonikus irodalomban a zeneszerzők sokféleképpen használták.

A középső regiszter

A középső regiszter hangjait az alapskála felső hangjai képezik fisz'-tól aisz'-ig (gesz'-tól b'-ig). Ezek a hangok a klarinét legrosszabb hangjai. Hangszínük semleges, gyengén és tompán szólnak, ugyanakkor különösen komoly intonációs és ujjtechnikai problémákat hordoznak. A hangkorlátok tulajdonképpen abból adódnak, hogy a félhangok száma csekély a többi fűvös hangszerhez képest ebben a fekvésben. Itt ugyanis már túl vagyunk az alaphangson, mondhatjuk, hogy úgynevezett toldalékos billentyűkkel tágul az alapskála, melyek természetesen nem képesek félhangdús hangzást létrehozni. A sok kedvezőtlen tulajdonság ellenére a zenekari irodalomban számos helyen találkozhatunk ezekkel a hangokkal, hol szólistikus szerepben, hol nagyon fontos akkordhangként, vagy belső szólamként.

A felső regiszter

A felső regisztert a késő barokk és a klasszikus korban betöltött szerepe miatt clarino regiszternek is nevezzük. A fekvés hangterjedelme h'-g'' között van. A felső regiszter a klarinét legteljesebben és legkiegyenlítettebben megszólaló fekvése. Hangjai az alaphangsor első- és másodfokú félhangjaiból állnak. A hangok fényes és telt hangzása mégis olyan hatást keltenek, mintha alaphangok volnának, nem pedig a klarinét akusztikai szerinti félhangok. A klarinét zenekari pályafutása során a felső regiszter különleges lehetőségeivel a legmesszebbmenőkig éltek a zeneszerzők. Ennek köszönhetően születtek meg a legjelentősebb, legszebb, legérdekesebb klarinét szólamok az elmúlt háromszáz évben. A fekvés hangkészlete miatt többnyire az első klarinét szólamaiban használatosak a felső regiszter hangjai. Természetesen a második vagy harmadik stb. szólamokban ugyancsak megjelennek, de kisebb mértékben.

A legfelső regiszter

A klarinét legfelső regiszterének hangjaival a zenekari irodalomban csak ritkán találkozhatunk. A regiszter hangjai gisz²-től c²-ig terjednek. Jellegüknél fogva zenekari használatuk alkalomszerű, csak különleges effektusokra veszik igénybe.

A váltóhangszerek

A váltóhangszerek csoportjába a klarinétcsalád mély és magas hangolású hangszerei tartoznak. Összevetve a zenekar többi fáfűvös hangszerével, a klarinétok adják a legsokoldalúbb, legszínesebb lehetőségeket a váltóhangszerek tekintetében. A klarinétoknál a magas Asz és F hangolású ritkán, a D és Esz hangolású gyakran kerül a partitúrák oldalaira. A mély hangolású klarinétok közül a basszetkürt bizonyos szerzőkhöz köthetően szerepel. A basszusklarinét a romantikus kor kezdetétől a legtöbb zeneszerző érdeklődését felkeltette. A kontrabasszus klarinét csupán néhány műben fedezhető fel. A váltóhangszerek kifejezés a nevében viseli azt a tényt, hogy a normál hangolású klarinéton játszó muzsikussal egyike, vagy akár többen is váltanak egy mély vagy magas hangolású hangszerre. A mai zenekarokban általánosan az a gyakorlat terjedt el, hogy a második klarinétosok váltanak valamelyik váltóhangszerre.

A magas D- és Esz-klarinét

A D és Esz hangolású klarinétok felső hangjainak intenzitása a normál hangolású klarinétokhoz képest jóval magasabb. 1000 Hz frekvenciánál ez 25 dB-lel magasabb értéket jelent. Az alsó és középső fekvésben a páros és páratlan félhangok intenzitása ehhez képest összezsugorodik. Ezért mindkét fekvés hangjai nazálisan szólnak. A felső regiszterben a magas hangolású klarinétok hangja nagyon világos, olykor rikoltó színű. A dinamikai kifejezés lehetőségei szélesebbek a normál hangolású klarinétokhoz képest. A hang a halk dinamikai fokozatokban behatároltabban irányítható. Az erős fokozatokban – különösen a magas regiszterben – a hangzás oly kemény és éles lehet, hogy akár egy nagy méretű szimfonikus zenekaron is képes átszólni. A magas hangolású klarinétok technikai struktúrája teljes egészében megegyezik a normál klarinétok rendszerével. A hang képzése ugyanolyan törvényszerűségek szerint történik, mint a normál hangolású klarinétokon.

A basszusklarinét

A basszusklarinét technikai struktúrája (akusztika, mechanika) hasonló a normál klarinétokhoz. A és B hangolású hangszereket is készítenek, de ma már az általánosan elterjedt közülük a B hangolású. A basszusklarinét alaphangsora egy oktávval mélyebben szól a normál klarinétokhoz képest, akár A, akár B hangolású. A basszusklarinét hangja általánosságban nagyon hasonló a normál klarinétok hangjához. Az, hogy a basszusklarinét egy oktávval mélyebben szól a normál klarinétoknál, természetesen nem csekély hangzási különbséget jelent, különös tekintettel az azonos magasságú hangokra.

Bibliográfia

Balassa György (1973): *A klarinét módszertana*, Tankönyvkiadó, Budapest

Baratalozzi, B. (1967): *New Sounds for Woodwind*, London

Bok, H.- Wendel, E. (1989): *Nouvelles Techniques de la clarinette basse*, Salabert Edition

Brockhaus- Riemann (1983): *Zenei lexikon*, Zeneműkiadó, Budapest

Casella, A.- Mortari, V. (1987): *A mai zenekar technikája*, Zeneműkiadó, Budapest

Fricke, H. (2004): 300 Jahre Klarinette – Zeittafel. In.: Restle, C.- Fricke, H. (szerk.):

Fascination Klarinette, Prestel Verlag, München-Berlin-London-New York. 191-219.

Krause Annamária (1983, ford.): Klarinét, Metodikai Kabinet. In: *Die Musik in Geschichte und Gegenwart (MGG) Lexikon*, 1958.7. Stichworte Jensen-Kyrie

Leithere, Christian (2006): *A chalumeau és a korai kétbillentyűs klarinét*. Zenekar, 2006.1. 46-47.

Meyer, J. (2004): Zur Akustik der Klarinette. In: Restle, C.- Fricke, H.(szerk.): *Fascination Klarinette*, Prestel Verlag, München-Berlin-London-New York. 177-191.

Újházy László (1993): Gondolatok a klarinét történetéhez. *Klarinétos*, 1993. 1. 4-7.

Papp János (2002): *Hang-ember-hang*, Vince kiadó, Budapest

Szabolcsi Bence (1936): *Bevezetés a zenetörténetbe*, Franklin Társulat, Budapest

Dr. Tarnóczy Tamás (1982): *Zenei akusztika*, Zeneműkiadó, Budapest

Wehle, R.(2007): *Basis Übungen für Klarinette*, Schott Music GmbH&Co. KG, Mainz